

МУННААБЫ анарыгар Саха сириг суруйааччыларын союһун бырабыланын председатели С. П. Данилов суруйааччылар орголоругар хайдыһын тахсабыта дьону долгутарын, оһон балаһыанньаны чуолнайдаан суруйааччылар түмсүүдэх күһүнүн үлэһинилэрэ наадатын тоһоолоһон бэлэттэтэ. Кини РСФСР Суруйааччыларын союһа ССРС Суруйааччыларын союһуттан тахсытын төрүөттөрүн ойдуур туһуттан соторутаагыта Россия национальнай литератураларын дьыллатын туһунан конференцияга кыттыһыны ылбыт суруйааччылар информацияларын истэргэ быһыарда.

Тылы бастаһыннан конференция кыттыһылаада, РСФСР Суруйааччыларын союһун бырабыланын секретара Н. А. Лугинин ылла:

«Алтыккы 30 күнүгэр Россия национальнай литературатын дьыллатын туһунан сүбэлэһин мунньагар кыттыһым. Билигин төрүт союзпут — РСФСР Суруйааччыларын союһа — уларыдыбата. Альтернативнай союз быһыытынан тэрилдибит Россия Суруйааччыларын союһа дөһөр саҥа тэрилтэни кытары

лов буоламмыт тыл эттибит, саха уонна хотугу суруйааччылар олус ыарахан балаһыанньага түбэспиттэрин көрсөтүбүт. Дойду кини издательстволарыгар национальнай литературалар отделлара сабыллан эрэллэриттэн, бэл оннооһор саха уонна эбээн, инагир суруйааччыларын айымньыларын баалай да бачээттээн таһаарбыт «Современник» издательство национальнай литературара отдела ахсынны ыйынан сабыллар буолбуттун дьиксинэрбитин, бу национальнай литературалар кэсимиэтирин сарбыһым, кинигэлэрин аһыттыт буолуу көстүүтэ буоларын аһаастык эттибит.

Ити кэиниттэн тылы Саха сириг суруйааччыларын союһун бырабыланын председателин солбуйааччы С. И. Тарасов ылла:

«Билигин тобо урукку союзпуттар хааллыбыт. Вастаан туран, Союзна РСФСР иэҕүө тахсабыт. Бүгүн ол этэр улахан Союзпут баарын баһа да биллибит буолла. Суруйааччылар хайыта сааһын эрдэ да баара, ол кэрэһиниһин көңүл демократическай суруйааччылар «манифестара» буолла. Кэбээһи Билиммин

Дойду кумааҕы оргорор фабрикалара валюта, саҥа оборудование ылаары бородууксууларын омок сиригэр быһааччы атыһыһыллар. Холобур, Кондопогатаагы фабрика бородууксуулатын Финляндияга бээрэр. Үгүс издательстволар типографиялара порнографическай литератураны бачээттиринэн үлүһүлэлэр. Ити курдук кумааҕы улам-улам эргимсириттэр илиинэлэриттэр кинирэн илэр. Итинин барытын этэн туран, 1992 сылга кумааҕыны буларыгар Россия правительствотугар көрдөһүү оргорлубут.

Кыра предприятиеде-

Россия суруйааччыларын демократическай хайыс-халаахпыт дьон итэҕэтэ сатыһыллар. Дьингэр, кинилэр куустуохтар уонна баайдар эрэ литератураларын айарга дьулуһаллар. Урукку өртүгэр сизин аһаан олоһууттарын санталлар. Урукку сибээстэрин сүтэрбэккэ үбү талбыттарынан айбараллар. Эгэ нэлэн национальнай литературалар дьылдаларыгар кыһаһахтара дуо. Кыһалаллара эбитэ буоллар, Россия чулуу суруйааччыларын ааттарын хараарда сатыахтара, хайдыһыны таһаарыахтара

фессинальнай союзтар дьону илиингэ үүннэрбэни быһаарыахтарын сеп этэ. Ону баара саҥа тэрилдибит Россия Суруйааччыларын союһун салалтата көстэ. Төрүт даһаны сайабыланыыта суох дьону илиингэ ыллылар. Ити сыһына, ону билигин бырачыастыбыт.

Аны изскил туһунан, Сотору кэминэн Союз суруйааччыларын улахан мунньага ыгырыллар. Онно тэрийэр комитет саҥалык таллылаада. Бу мунньахха бары национальнай литературалар председателилэрэ кытталларын ситиһинэһиптэ.

Ити кэиниттэн тыл этин саҥалаһа. Постесса, «Саха сирэ» хаһыат редакторын солбуйааччы Наталья Харлампьева эттэ:

«Консерватордар дьон уохпуттэрин да иһин, төрүт союзпуттан тэйбэппин. «Сојуруугу конференция национальнай литература-ларга болгоһтону туһайбыта үчүгэй. Чилиингэ ылыы туһунан эттим. Мин сэттэ ылы устата нууччалык кинигэм тахсан-бээрбэккэ билгэрэммэнэ сылдьыбытым. Ол олус ыарахан этэ. Эдэр дьон нууччалык кинигэлэрэ дьонун кэбээһи Билиммин

лааччыларын айымньыларын рекламдалыһыһынан дьарыктаммат. Кини тэи кинир үһсэ наадылар буоллабыта иһин көнөрүүн наада. Иһининэн, сурунаалга кинигени бачээттэһин практикатын олохтуоһа. Билинэх бачээттэнэр айымньылар набордарын кэтарбакка эрэ рукописалары Саха сиринээри кинигэ издательствотугар быһа бээрнэхха. Оччутугар эдбэх кумааҕы кэминилэһэ. Нууччалык тылынан айар суруйааччылар, согурууну издательстволарга национальнай литературалар отделлара сабыллар буоллахтарына, ханна бачээттэннэхтөрөй? Мантаан өрүһүнэр биһир суол баар—кинигени бачээттир кыра предприятиелэри тэрийин.

Саха ССР народнай суруйааччыта Д. К. Сивцев—Суорун Омоллоон: «Суверенная госудаство-та суох национальнай суруйааччы суох!» дьинис хоһоонноох этиттэ ытыс тыаһынан көрсүдүһнэ.

Саха сиринээри кинигэ издательствотын сабадиссэйэ Т. И. Румянцева иһитиннэрин оргордо. Типография кыһан бачээт-тэбэттинэн, быһыл тахсыахтаах 37 кинигэ б

Сэмэн ТУМАТ

Хайысханы көрдөөһүн

Рынок усулуобуйатыгар суруйааччылар хайдах үлэһинэхтэрэ? Кинилэр социальнай өртүнэн көмүскэллэх буолуохтара дуо? Айар-суруйар интеллигенция ортотугар туох хайдыһыта таһыста? Ити ыйыттыларга эппини сэтинньи 12 күнүгэр буолан ааспыт Саха сириг суруйааччыларын сүбэ мунньахтара бээр-дэ дин саныбын.

Специалист трибуна

СЫЛГЫБЫТ УДЬУОРУН ХАРЫСТЫАБЫН

Билиги саха сылгытын итэр заводтут үлэлзэбит икки сылыгар учуот тупсарылына, сылгыга хаан атастайылына. Аны үлэлзир усулусбука тарлалыта сабалана. Маныаха былааммыт үгүс: кымыс астыр сыха, сир оҥоһуута, бүтэйдэһини энтэрлиэхтээхтэр.

Сылгы этин сыаната күнүтэ үрдүү турар. Государство тыыннаах быһаанынан киһи этэ 28 солк, ылар, эбэтэр биһир убаһа 2800—3000 солк, племенная атыһа 3500—4000 солк, турар. Билигин сыананан, холобур, 100 тонна эти туттардаха 2 мөл. 800 тыһ. солк, аахсарын, Варса улахан.

Ити кэмгэ Төлөй туспа нэһилиэк буолаары туруорсар. Очутутар сылгы завода буоларыт уустуулар: завод сирин-уотун 60 бырыһыана, бааһыналар 80 бырыһыаннара, сылгы 40, ынах сүөһү 43 бырыһыаннара бу нэһи-

лэнэ. Хаалыахтаах, ССРС Государственной бирэминистрин лауреата М. С. Толстоухов тарыйыт сылгытын базата олорчу эмиэ. Совхозна сылгы итингэ бу икки сылга сыха быһытынан үлэлзэн-хамнаан кэллэ. Маныаха туспа счелтаах салаа буолан, биһир сүрүн хайысханы ылынан, племенной сылгыны наардаан итингэ кыриэхтээх.

Оттон совхоз ынах сүөһүтэ кыахтаах аймактарынан, кооперативтарынан, бааһынай хайаайыстыбаларынан көрүлэрэ сөл, эбэтэр урукку колхозтар территорияларыгар 4 тыһа үлэрэн коллентивнай быһынан итингэ.

Сылгыны бытархай үөр-тэ араарар табыллыбат. Кининээн билигин баар биэс эвено баатыгар ит-

тэххэ эрэ научнайдык сайдар кыахтаах.

Сылгыны хаачыаха хаайар букатын сыһына. Ким сирдээх хотулатын, үрдүк үүнүү эвенога бааһынытын, күрүөлүөхтөөх. Итинтан ордор сир барыта сылгы маччиратэ буолуохтаах, 4 көс усталаах, 1,5—2 көс туоралаах сиргэ завод 1500 сылгытын, 500 кэтэх сылгыны, 2000 ынах сүөһүнү оттоон, маччинан итэр уустук.

Арай сылгы заводун Төлөйгэ ылар буоллунар? Бу түбэлтэ урукку Горькай аатынан колхоз сирисэр кининээн бэйэтин салайынар сылгыны итэр племенной ферманы тарыйар санаа баар. Бу сылгыны тутарга олус табыгастаах сиргэ, саамай бастыг технологичан үлэлзэххэ сөл. Хайдах да балаһыаньыа саха бо-руода сылгытын удьуо-

рун, хаанын быспат тутулар туруулаһах тустаахпыт.

Аныгы саха алаастарынан бытанан сайдар кыага суох. Кини сир анатан оттуо, баар, сайылыктаһа, ол эрэри бэйэтэ бөһүөлэнка олоруо, Оскуола, балыһа, мааһынын, кулууп, детсад үрдүгэр. Онон сельсоветтар, кырдыабаатар, мчэттар тарилтэлэрэ биһир сүбэнэн биһир чуолнай быһааннаах олорор, үлэлзир санданы ылынарбыт наада. Сылгы итингитин курдук барыстаах салаага сирин-уоту саамай табыгастааһынан аһаан, тусла салаа быһытынан тарыйан аһы-үөлү дэлэттэххэ, баайдык-дуолун олоруохха сөл. Билигин сылгыбыт зарода 1990 сылга 82, 1991 сылга 83,5 бырыһыан кулуну ылары ситистэ. Кулуну ылыта

72 бырыһыантан алын көрдөрүүлээх эвено суох. Холобур, С. П. Мансимов салайар 3 ниниэхэ эвенога 228 сылгылаах, кулун, ылыллытын быһыа 96,3 бырыһыанга тиэртэ. Оттон 615 сылгылаах Н. Е. Максимов II салайар эвенога кулун, дөлөй тахсытын 93,6 бырыһыанга таһаарда. Хайа уонна сылгы барахсан кымыһа-байа.

Сылгы омаар үлэлзэн бадалаах элбэх. Билигин үлэлзир сылгыһыттар бары элэрэр—25-40 саастаахтар. Салайы, тэрэһини тубуустарына, ичинлэр санаалара кэтин, хондохторо аһыллан үлэлзэхтэрэ, Сыха сылгыһыттары быһыа 18 убаһаны эбин төдөбүрүэ мдмттара итин, туолуулар. Кыстын ыараханык сабаллан эрэх сылгы иһэ уулаах, эрдэ күөмөйдүт буолла,

убаһа ороһулаан, мөлтөхтүи төлөһүдэ. Онон сылгыга эбин от бурдуу-ваада, Хастарыны ыларды-рын эрдэ быһааннаан, убаһаны кэмгэр энтээн, үөрү, сотору-сотору көрөн бэрийэн, эбин аһатан улахан болдосомону уудааха сылгы кыстыгы тулуһуо. Эрдэ ырбыт биһир аһылына туруоран уонна бастагы улахан тымныыттан охсууну мдмт тыһа эбини аһатан, тымныгы тулуһууа ыуолаах түүтэ ситиэн наада.

Тумуктар бары сылгы итингитигэр интэрвистээхтэри бу салааны сайыннарыыга туох санаалаах-хытын, кырдыаас сылгыһыттар бэйэри сүбэһитин оройуоммут хайысханын оҥууу кэпсэргитигар баарарбын.

А. ВАРЛАМОВ,
«Мугудай» сылгы заво-
дун начальнига,
Саха ССР үтүөлээх
зоотехника.

Быһымахтык быһаарымыахха

Күн турдах ахсын «онно коллективной» пред-приятне, манна бааһынай хаһаайыстыбата буоллар. Эниги эмнэ онку буолуу, манныгы үтүктүү» диир тыл-өс элбээн иһэр. Онтун этер курдук судургута суох. Бүгүн совхозу ылы-тыг-да мһан барар омол-лоох. Бу биһир-икки бааһы-най хаһаайыстыбатын тус-ла мытар буолбатах. Ой-нук араасан барар саха агардас сир боппуруоһун да быһаарар уустук. Билигин отделениеларынан эн-кин дөһөн эйэ дэмнээх-тик олорор буолан ити билибэт. Вастаан итин-ник тыын суолталаах боп-пуруостары бэлэмнээн эр-баран туту эмэ улахан «ыарыһа» суох быһаар-ыахха баара.

Ночооттоохтук үлэлзир совхозтары приватизация-га мытар, ыһар туһунан Россия, бэйэбит республи-кабыт правительстволара туһаннаах дыаһаллары ыһынылар эрэр, ону олоххо киллэрэр механиз-мы булар уустук. Ол эл-бэх мөһүөрү, тэстэһэ-һини үөскэтэр. Вастаан, бас билин ханнык көрү-гүн таба тайаныахха сө-бүт? Ол рынокка сыана-лар оомоһоһуулары ту-луһуо дуо? Дээ, итилергэ эппэти булар билибэк-кэ барда. Кылаабынаа, маныаха государство би-лигини салаататын сы-һыана нэччөгө суога мун-наар.

Билигин совхоз структу-рата хайдах буолуоһай дээн боппуруоска нэһи-лиэтиринэн уопсай мун-наахтары ысталаастыбыт. Санаа тус туһунан, өй-дөмөт да үгүс. Сорох совхозунан олорон эрэр-гэ, сорох букатын ыһарга, үгүстэр нэһилиэгинэн ба-раһаа этэллэр. Итидэри сүүмэрдээн, табыгастаах варианынан бу буолуон сөл дээн туруордааха, куоластаан быһаарыи ти-рээтэһинэ балаһыаньа

хайдах уларыһара өссө билибэт.

Нэһилиэктэринэн барар буоллааха, совхоз эрдэххэ кининээн тариллэбит су-луусналар, эвенолар хай-дах буолаллар? Холобур, автопарк, тутуу, хортуооп, пуй, бурдук иннинэммит эвенолара? Сорохтор он-нунан хаалларыабын, атыттар үрөһиэрин дэ-һэллэр. Аны совхоз са-лайар аппаратын лаппа абыбатан, дуоһабынан наймылаан үлэлзир спе-циалистары тутары утар-баттар. Ханнытын да иһин, совхоз директорын диктатын суох онорон туран, үлэни кининиэр, сүрүнүүр сүһөх баар буолуохтааһын саарбада-лаабаттар.

Кырдын, совхоз би-лигини рынок усулуобуйа-тыгар манник структу-ранан олорор кыага суох. Кылаабынаа, работайда-ры үрдүү турар хамнаһы-нан хаачыбар кыаһыттан тарыста. Госзаказ суох буолар түбэлтэтигэр сов-хоз государственнай та-рилта быһаатынан адыс-да сүтэргэ барыада, Оттон оҥоһуллар бордунусуһага госзаказ нөһүлэнэр тү-бэлтэтигэр аны атылаа-һыллар сыана хайдах буо-луой дээн боппуруос күө-дүйөр. Көнгүл сыапалар үүнэ-тэһиннэ суох барар түбэлтэлэригэр атыһа-һыллар сыана оһуоха дьүөрө үрдүүр эрэ буол-даһына совхоз тулуктаһар кыахтаах. Кэлэр сылга оҥоһуллар быһаан да итилертэн тутулунтаах. Ол билигин билибэтэ ата-х-тыыр.

Коллентивнай предприя-тиеларынан бардаха эмнэ бордунусуһаны баттарар уустутураа чуолкай. Холобур, киһи этэ 80—80 солк, атыһаатаахха ким ыһый? Оттон итин-гэн хамнастаабаккын, Күн-бүтүн да эргин, атын

Хаһаайыһынааһын ханнык көрүнэ ордугуй?

да промышленной тарил-лэр хардарыта ылыһыга-беренинэ кыахтаахтык тутталлар, тыа хаһаайы-стыбатын бордунусуһатын чөлчөкитин атыһаһарга бэйэлэрин интэрвистэрин соннуулар.

Совхозу ыһар түбэлтэ-гэ өссө биһир толкудатар. Совхоз сүөһүтүн-аһын, бааһы-дуолун хайдах үл-лэстэһэй? Санаа эмнэ арааһынай. Сорох букатын босхо түнтэһиллэхтээх, атына чөлчөкитин, босхо-ну эрэ үрдүнэн днэх кур-дук санаалаах. Оттон го-сударство сыһыана чуол-кайлана илин. Эснэгэ сыа-на быһан сир, сүөһү, атын да үлэ средстволара атыһа-лаар түбэлтэлэригэр бала-һыанна эмнэ букатын атыннык эргийэн сөптөөх. Онон билигин государство бас билинтиттэн тахса ох-сорго суоттаныы тутах. Ханныгын да иһин совхоз дьону үлэлэтэн, хамнас-таан баччада кэллээ. Ону умна охсор сыһыа.

Совхоз баар сүөһүтү сыл таһаарар быһааннаах кыстыһа киһида. Ол эппэтиннэ эмнэ турар. Отуһааһынан хаачыла-һы быһыл да ыарахан-нык быһаарыллар. Агар-дас Нуотараттан 1200 тонна от тнэллэхтээх. Онон бу уустук күнүгэ-дылга совхозу уларытан тарыйа сатыырга биһиэм-ни мытар охсуулаах буол-дуога. Кэлин, кыстыгы түмүктээн баран олохтоох-тук быһаарынар сөл этэ. Билигин уопсай сүбэ бэ-рээдэһинэн эрэ кэпсэти-һэр, илдьиритиһэр кэм. Онон биһиэмэ эмнэ наа-дата кэстэн турар. Кини барыта биһирдик толкуй-дуу охоро саарбах. Элбэх өйдөтүү, тэрэһин үлэ эрэйиллэр. Быһата, сов-хоз структуратын соһуу-бууча өрө-таһнары туту охсор, быһамахтык бы-һаарар сатамбат.

И. ФИЛИПОВ,
Эрилик Эристин ааты-
нан совхоз директора.

Кэскиллээхтик толкуйданыахха

Билигин дойду бары тутула өтөрүнөн өртүт-бэт тына диир крискка киирдэ. Ханнык эрэ демо-краттар реформистар сов-хозтары суһаллык эһэн, бытархай бааһынай хаһа-йыстыбанан олорорго суу-дайаллар. Урук тыа сир-нин дьылкатыгар үгүс күөспүн-күдэхпин, сыра-бын биһирбит киһи быһы-мынан дойдум дьону-гар бэйэм санааларбын этиэхпин баардым.

Сир — норуот бааһа-дуола. Икки атах былыр-ыттан сир кытта дор-дохон, нинигтэн аһаан-танваан баччада тиниэн кэлбитэ. Сир суох но-руоту булбатын чакча. Ол тынан баран киһи атыһааммат, эргиниллэ-бэт. Хата, дуоһаар бы-һытынан; ханнык эмэ болдосхо түүлэһин сөл. Оһуоха сир иһин төһө до-хуот бөрүлүөхтэрин, ону толорбот түбэлтэтигэр тө-һө ыстараабы толуктээ-һин нэпсэтинин, дуоһаар быһаарар.

Тыа хаһаайыстыбата 60 сыл устата колхозунан, совхозунан сайдан кэллэ. Ити кэм устата аһа алаа-һытан арахсыбатыбыт, өбүгэлэрбит олохторуттан оҥдолуобатыбыт, сирбитин хаһаайына суох хааллар-батыбыт, сүөһүнү-аһы ит-тэн, бордунусуһаны оҥо-рон наһаабит. Ону бары-тын төпсөн каһиэр табыл-лыбат. Тыа хаһаайыстыба-тын экономикатыгар, со-циальной-культурнай оло-дор сорох үтүгэй өртүлэ-рин сиңдэлээн хаалла-рыахха, таба сыаналаах-ха наада. Эһэллэрин кур-дук, совхозтары ыһыта-һы охсон бааһынай ха-һаайыстыбаларга, фермер-дэргэ, арендатордарга, араас кооперативтарга тү-нэтэллэр сыһыа дин са-һыһыны. Совхозтар бары куһаҕаннык үлэлзир буол-батахтар, сорохтор дээ он-нуларын булуһан кэскил-лээхтик үлэлзир, таба ха-һаайыһыныр суолга саһа

үктэнэн эрэр кэмнэрэ. Ки-һилэри астахытине, ха-һан онкубутун булуохпу-тутар диири, кэһиниһигэр уонна сыл быраһыллааһа-быһый!

Онон тыа хаһаайыстыба-тын атыттары үтүктэн эрэ соһуучу, өмүрүк, курдук уларыта тутартан, туту-муохха. Иниикитин өтө кө-рөн, совхозтар баайдары-дуоллары ыспакка, мате-риальной базаларын ал-дылланка, киһилэр билин-ги, техническэй күүстэри-гэр тирээһин бааһынай хаһаайыстыбатын билин-ги саһа көрүгүнэри дьүө-рөлээн сайыннарыахха. Көдхөһөн-совхознай туту-лу мулчу тутумуохха, со-рох оһахтар структура-ларын тупсаран, матери-альной-технической база-ларын бөһөргөтүүгэ үбү-харчыны харыстааһыахха.

Ханна бадарар үлэни-илин тинибэт днэн буолар. Кырдык, Саха сиритэр үлэлзир нэһилиэгинэ 10 эрэ-бырыһыана быһагы быһаһы аһар. Оттон 90 бырыһыана ону кэтэһэн онтой-сонгой көрөр, сорох-тор онтон мулчу туттаран, халты харбатан кэтэх аа-һынан рынок днэни со-һоллор. Дээ-надаан Тыа хаһаайыстыбатыгар үлэ-нит илин хаһан бадарар наада буолуу туруоһа. Оһуоха, бастатан туран, арендатор да, фермер да буолбут иһин, механика-ция быһаарар орулу ыһаада. Иккуннэ, тыа сирдэригэр государство-най тарилтэлэр днэн аа-һынааччыларга — нулууп-тарга, оһо садтарыгар, эрг-гнэгтэ, араас агеннарса, о. д. а. — олус элбэх киһи үлэлзир буолан, тыа ха-һаайыстыбатын үлэлтэһэн тэйдилэр. Дьүөкэ бөһүө-лэккэ 2-3 маһаһын баа-ра туохха нааданый, дет-садтарга производствона быһаһчы үлэлзир, дьон оһолоро сыллыбаттар, ол үрдүнэн 50-60 миһэтэлээх дыаһыла-садтар үлэллэл-

лэрэ сыһыа. Кулууптар ахсын 4-5 үлэһит көрүл-лэри утарабын. Итиин таһынан нэһилиэктэр ах-сын лесниктэр, араас аген-нар, приемщиктар туохха наадаларый? Ити үлэһи-тэри мукутуудук сарбы-һан, дьону тыа хаһаайыс-тыбатын үлэтигэр чутаһа-тыахха.

Билигин оройуонга баар сорох бааһынай ха-һаайыстыбаларыгар сүөһү-нү көрүүгэ-истингэ дьору-ра суох, тыа сирин ура-һылары билбэт, боро-дууксуһаны переработка-лааһын технологиялары-гар олох даһаны сыһыан-суох, агардас «оччо хар-чы, бачча харчы, барыһа бачча буолуохтаах үһү» днэһинэн салайтаран үлэ-лэччилэр үгүстэр. Онон чакчы кыахтаах, тыа ха-һаайыстыбатын үлэтигэр днэлэтэр сыһыаннаах дьону бааһынай хаһаайысты-баларыгар сүүмэрднэххэ. Онон орто оһуодалары бүтэрэр оһолор-тыа хаһаа-йыстыбатын үлэлэрин иһэгэ-тоһон билэллэрин си-тиннэххэ. Билигин респуб-ликада СПТУ-лар, ОПТУ-лар албообитэринэн Оду-лууннааһы СПТУ-ну да-һиттар билигин биһир ор

